



Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Қазақ тіл білімі кафедрасы



ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы,
профессор, көрнекті тіл маманы, әдебиет сыншысы,
публицист М.С. Серғалиевтің 85 жылдығына арналған
«МЫРЗАТАЙ СЕРҒАЛИЕВ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ»
атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Астана, 2023

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**



**ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор,
көрнекті тіл маманы, әдебиет сыншысы, публицист М.С. Серғалиевтің
85 жылдығына арналған
«МЫРЗАТАЙ СЕРҒАЛИЕВ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ»
атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

Астана 17 наурыз 2023 жыл

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2
Қ70

Баспаға Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ғылыми кеңесі ұсынған

Редакция алқасын басқарған: Сыдықов Е.Б.

Редакция алқасы: А.Бейсенбай, Қ.Саркенова, Б. Әбдуәліұлы (жауапты шығарушы),
Маликов Қ., Кенжалин Қ.К.

ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, көрнекті тіл маманы, әдебиет сыншысы, публицист М.С. Серғалиевтің 85 жылдығына арналған «МЫРЗАТАЙ СЕРҒАЛИЕВ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2023. – 345 б.

ISBN 978-601-337841-1

Қазақ тіл білімінің қалыптасуы, дамуы, бүгінгі көтерілген дәреже-биігі – қазақ ғалымдарының ондаған жылдарғы ұжымдық ізденістерінің жемісі. Осы ұжымның ішінде М.Серғалиевтің есімі оқшау аталатын мамандар қатарында тұрады. Ол тіл білімі, публицистика, әдістеме бағытында қатар еңбек етіп, қазақ руханиятында өзіндік із қалдырды. Бүгінде ғалым-ұстаздың қалыптастырған ғылыми мектебі өз жұмысын жалғастыруда, сонымен қатар серғалиевтану ізденістері де басталып келеді. Жинақта жарық көрген ғалымның ғылыми мұрасына арналған зерттеулер – сол жұмыстардың нақты көрсеткіші.

Конференция Мырзатай Серғалиевтің ғылым мұрасын зерделеуге және жалпы филология мәселелеріне арналған. Жинақта отандық зерттеушілермен қатар, түркі тілдес елдер ғалымдарының тіл, әдебиет, тарих, әдістеме салалары бойынша жасаған баяндамалары мен мақалалары жарияланып отыр.

ISBN 978-601-337841-1

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2

© Қазақ тіл білімі кафедрасы, 2023

ойды жеткізуінің, өзгелермен қарым-қатынас жасауының құралы ғана болса, кейін сөз туралы ұғымы кеңей келе сөздің адам өміріндегі маңызын тану арқылы оның мәнін түсінеді. Ендігі жерде сөз ол үшін құрал болудан өміртанымдық, моральдық негізге айналады. Ең бастысы, сөзді құндылық ретінде тани алады», - деп жазады [11].

Бүгінгі ұрпақ жағдайында өз ұлттық құндылықтарын сақтап, оны дамыта білген ел ғана өркениетті елдер қатарынан лайықты орын алады. Ал Абайды ұлттық құндылығымыз ретінде танытып, жас ұрпақтың санасына күйеу – бүгінгі білім беру жүйесінің міндеті.

Әдебиеттер тізімі

1. Тажибаев Т.Т. Философские, психологические, педагогические взгляды Абая Кунанбаева. – А.: КГИ, 1957. – 80 стр.
2. Өмірәлиев Қ. Абайдың нақыл сөздерін оқу-тәрбие ісінде пайдалану (мұғалімдерге көмекші құрал). – Алматы: Мектеп, 1968. – 56 б.
3. Шаймерденова К. Педагогическая взгляды Абая Кунанбаева. АКД по специальности «13.00.01 – Общая педагогика». – 1987. – 24 с.
4. Шаймерденова К. Педагогическая взгляды Абая Кунанбаева. – Алма-Ата: Рауан, 1990. – 56 с.
5. Бітібаева Қ. Мектепте Абайды танытудың жаңашыл әдістемесі мен технологиясы. – Өскемен: Рекламный дайджест, 2013. – 167 б.
6. Оралбекова Қ., Құрманбаева Ш.Қ. Қ.Бітібаева еңбектеріндегі сындарлы оқыту технологиясының көрінісі // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Гуманитарлық ғылымдар сериясы. – №3 (118). 2-бөлім. – 2017. – 236-241 б.
7. Мұратова Г. Абай тілдік тұлғасы мен Л.Гумилев іліміндегі таным бірлігі // URI: ABAI-TILDIK-TULGASY.pdf (enu.kz)
8. Оралбекова Қ. Тілдік тұлға: негізгі зерттелу бағыттары // Торайғыров университетінің хабаршысы. Филологиялық сериясы. - №1 (2021). – 191-199 б.
9. Салқынбай А. Абай сөзінің лингвопоэтикасы. Монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 242 б.
10. Қирабаев С.С. Абай – қазақ әдебиетінің классигі // «Түркі халықтарының ағартушылық қозғалысы және Абай шығармашылығы» тақырыбында қазақ ақыны, ағартушысы, қоғам қайраткері А. Құнанбайұлының туғанына 175 жыл толуына арналған ХҒПК материалдары. - Қазан, 2020. – 304 б., 172-б.
11. Дәулетбекова Ж. Тіл және интеллект. Мақалалар жинағы. – Алматы, 2020. – 160 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

САЛИКЖАНОВА Ш.Б.

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ докторанты.

Астана, Қазақстан

Аннотация. Мақалада ұлттық құндылықтар және олар арқылы лингвомәдени құзіреттілікті қалыптастыру жолдары қарастырылады. Қазақ тілін оқытуда мұғалімінің алдында қазақ тілін әртүрлі әдістермен меңгерту және бәсекеге қабілетті, заманауи талаптарға бейімделетін, әлемдік білім кеңестігіне жол ашатын ұрпақтың танымын, жан дүниесін байыту, өскелең ұрпақты тәрбиелеу сияқты мәселелер тұрғаны баяндалады. Бүгінгі таңда еліміздің білім беру саласында қазақ тілін оқыту арқылы ұлттық білім мен мәдениетті игертуге басты назар

аударылуда. Әр халықтың ұлттық ерекшелігін тілдік бірліктер арқылы тану және қазақ тілін оқытудың бастапқы деңгейлерінде тілдік құзыреттілікті қалыптастыру маңызды екендігі айтылады. Әлеуметтік-мәдени құзыреттілік оқушылардың қазақ тіліне деген қызығушылығын арттыру және еліміздің мәдениеті, тұрмысы, салт-дәстүрлері туралы білімдерін тереңдету, қазақ тілі сабақтарында дәстүрлермен танысу болып табылатындығы айтылады.

Кілт сөздер: ұлттық құндылық, оқыту, лингвомәдениеттану, лингвомәдени құзіреттілік, ұлттық киімдер мен әшекей бұйымдар

Аннотация. В статье рассматриваются национальные ценности и способы формирования через них лингвокультурной компетенции. Автор утверждает, что в преподавании казахского языка перед учителем стоят задачи овладения казахским языком различными методами, открывающего дорогу в мировое образование для обогащения молодого конкурентоспособного поколения, адаптируемого к современным требованиям. Сегодня в сфере образования в стране основное внимание уделяется овладению национальными знаниями и культурой посредством обучения казахскому языку. По мнению автора, важно распознавать национальные особенности каждого народа через языковые единицы и формировать языковую компетенцию на начальных ступенях обучения казахскому языку. В качестве выводов утверждается, что социокультурная компетентность означает повышение интереса учащихся к казахскому языку и углубление их знаний о культуре, образе жизни, традициях страны, знакомство с традициями на занятиях казахским языком.

Ключевые слова: национальная ценность, образование, лингвокультурология, лингвокультурологическая компетенция, национальная одежда, украшения.

XXI ғасырда ұлттық құндылықтар технологияның дамуымен әртүрлі деңгейде кеңінен қарастырылып зерттелуде және насихатталуда. XX ғасырдың аяғында қазақ тілі әлемнің өзіндік табиғатын, оның даму заңдылықтарын жан-жақты толық зерттеу барысында этнолингвистика, социоллингвистика, психоллингвистика және лингвомәдениеттану сияқты лингвистиканың жаңа салалары қарқынды дами бастады. Ұлттық тіл әр ұлтқа тән мәдени ерекшеліктерді көрсетеді, онда тіл шындық болмысқа үстемдік етеді. Біз қай тілді алып қарасақ та, рухани және материалдық мәдениеттің жетістіктерімен, тәжірибесімен, ұлт өркениетімен байланысты рухани қазыналардың ғасырлар бойы жинақталғанын көреміз. Қазіргі кезеңде тіл, мәдениет және өркениет тұтас дүние ретінде бірлікте алынып лингвистиканың бірқатар өзекті мәселелері қатарын құрайды. Ұлттық ерекшелік тілдің барлық деңгейлерінде: сөз тіркестерінде, стилистикалық қырларында және мақал-мәтелдер, жұмбақтар мен жаңылтпаштар т.б. сөз орамдарында айқын көрінеді. Әр халықтың тұрмыс-салты, мәдениеті пен өркениеті тілі арқылы танылады, яғни тіл жарыққа шығарушы болып табылады. Елдің тарихын, мәдениетін, салт-дәстүрі мен өмірде жинақтаған терең ойлы көзқарастары, руханият, материалдық саладағы табыстары тіл арқылы өрнектеліп жатады. Тіл тарихи-мәдени, өркениеттік құндылықтарды насихаттаушы, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуші.

Қазіргі лингвистикада ұлттық тілдің табиғатын шынайы тану үшін тілдік бірліктер мәдениетпен бірге «ғаламның тілдік бейнесі» теориясына сәйкес және когнитивті тұрғыда қарастырылады. Ғалам туралы лингвистикалық бейнелі идеялар әр тілдің ерекшеліктеріне байланысты көрінеді, әр халықтың әлемді қалай танитынына байланысты фрагменттерді өзінше көрсетеді. Әрбір тіл осы тілді тұтынушының ұлттық әлемді қалай қабылдайтынын, түсінетінін, яғни әлемнің тілдік табиғаты ұлт тілі арқылы бейнеленетінін көрсетеді.

Ғалым Ж. Манкеева:

«1. Қоғамдық тәжірибеге негізделу, яғни дәстүр жалғастығы танымның қазыналық сипаты.

2. Таным модельдерінің символдық түрлері, яғни тілдің қызметі - ақпарат беру емес, бейнелеуге мүмкіндік жасау» [1, 3],- деп анықтайды. Тіл арқылы бейнелілік пен дүниедегі объективті шындықты субъективті түрде, яғни символдар арқылы да беріледі. Оның жүйелі сипаты ақпараттық модельдердің үздіксіздігі. Яғни, ол ақпараттық модель құрылымдарының тұтастығын сипаттайды.

Адамның белсенділігі мен тәжірибесін қалыптастыру мен сақтауды, оны тілдің ерекшеліктеріне сүйенбестен ұрпақтан-ұрпаққа беруді қамтамасыз ету мүмкін емес. Бұл туралы зерттеушілер: «Таза тілдік тұрғыдан ол тілдің кумулятивтік қызметімен тікелей байланысты. Ол өз кезегінде қабылдау, ойлау, жад сияқты психологиялық ұғымдармен тығыз байланыста болып, тұтас күйіндегі когнитивті парадигма құрайды», - деген тұжырымдама жасайды [2,45]. Тіл – бұл білімді, ақпаратты сақтау және беру құралы ғана емес, сонымен қатар мәдениетті тарату, дәстүрлер мен білімді болашақ ұрпаққа ұсыну, сонымен қатар адамның мінез-құлқын басқарудың ерекше құралы. Яғни, тілдің арқасында адамға тән әлеуметтік тәжірибені, мәдени мұраны және дәстүрлерді беру жүзеге асырылады, ол тарихи дәуірлерден өтеді. Тіл мәдениеттің барлық байлығын, оның әрең байқалатын ерекшеліктерін, нәзік қауырсындарына дейін "сіңіреді". Алайда, кез-келген мәдениет, мейлі ұлттық болсын, белгілі бір дәрежеде белгілі бір тілдің ішкі дамуының сипаты мен заңдылықтарына, оның ішкі құрылымының ерекшеліктеріне және басқа аспектілеріне байланысты. Тілдің қоғамдағы орны ерекше, біз айтқанымыздай, мәдени құндылықтардың жеткізушісі, қуатты тасымалдаушысы әрі ұлттың рухани байлығы – тіл. «Тіл әлеуметтік – мәдени фактор ретінде адамдардың тәжірибесін жасақтау мен ұйымдастыруға да елеулі дәрежеде ықпал етеді. Бұл жалпы мәдениет тәрізді көпшілік қабылдаған мәнді тудырумен түсіндіріледі. Қатысушылары қабылдайтын, қолданатын және соларға түсінікті мағыналар барда ғана коммуникация мүмкін болмақ. Алайда мұндай “жалпы қабылданған мәнің болуы, әдетте, бір (жалғыз) тілдің шегінде өткеріледі. Соңғысының философиялық – социологиялық тілігі тілдің тағы бір өте маңызды функциясын – адамдардың белгілі бір әлеуметтік мәдениет, этникалық қауымдастық шегінде түсіну функциясын айқын көрсетіп береді. Араласу мүмкіндігі, бір жағынан, әлеуметтік топ мүшелерінің ынтымақтасуына ықпал етеді. Ортақ тіл адамдарды біріктіреді. Екінші жағынан, ортақ тіл сол тілде сөйлемейтіндерді шеттетеді» [3, 95 - 96].

Нәтижесінде ұлттың мәдениеті туралы білімі мен әлемді білуі тіл арқылы беріледі. Мәдениет – бұл әлемді қабылдау құралы және сонымен бірге осы әлемнің құрылғысы. Адам қандай болмасын, әлемді тани отырып, ол қоғамда өзіне пайдалы және пайдасыз жайттарды анықтап, сабақ алып сол арқылы құндылықтарын жасайды. Адам қызметі мәдениетке ықпал етеді, яғни мәдениет әр халықтың танымына байланысты қалыптасады. Жалпы қоғамда тіл, мәдениет осы қоғамның одан әрі дамуының, басқа адамдармен қарым-қатынас пен араласуының алғышарты болып табылады. «Баршамыз тілмен, сол тілде ата – бабамыздан жеткен мәдениетпен тәрбиелендік. Біз ана тілді де, төл мәдениетті де, туған жеріміз бен уақытымызды да таңдаған емеспіз. Бүкіл сыртқы және ішкі әлемді қамтыған баға жеткісіз сыйды алып, басты іске – басқа адамдармен араласып, құраласуға ұмтыламыз, өйткені кісі тірі жан иесі және адамдардың арасында өмір сүреді» [4, 24-25]. Тіл әр ұлттық мәдениеттің маңызды және ерекше құрылымдарының бірі болып табылады және әр түрлі халықтардың мәдениеті, әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, білімі мен талғамы арасындағы айырмашылықтар тілде айқын көрінеді. Тіл үйренуші адам мәдениетті түсінген кезде ғана тиімді және дұрыс қарым-қатынас орнайды. Академик Ә.Қайдар: «Мәдениет» жеке адамның басына тән қасиеттен басталып, бүкіл ұлттық менталитетті, ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық сана, дүниетаным, салт-дәстүр, рухани-материалдық байлықтың бәрін түгел қамтитын өте күрделі ұғым. Бұл – мәдениет - әрбір этносқа тән белгілі бір табиғи - әлеуметтік ортаға сәйкес қалыптасатын құбылыс. Өмір-тіршілік салты да, ортақ тілі, ортақ дүниетаным, ортақ психология т.т – осының бәрін біз этнос мәдениетінен

таба аламыз. Ал соның бәрін танып – білудің ең басты құралы – тіл екендігін мәдениеттанушы ғылымдардың бәрі мойындайды» [5,13],- деп мәдениет терминіне анықтама бере отырып, мәдениетті танып-білудің құралы - тіл деген тұжырым жасайды.

З.Ахметжанова, А.Оналбаева, З. Умирзакова сынды ғалымдарымыздың «Культура в зеркале языка» еңбегінде тіл арқылы ұлттың танымы, мәдениеті берілетіндігі жайлы айтылады: «лингвокультуремы, отражающие материальную культуру этноса, характеризуются своей отнесенностью к языку. Культурный компонент содержания этих языковых единиц отражен в их словарных дефинициях, легко вычленяется, отчетливо ощущается носителями языка»[6, 10]. Лингвокультуремалардың барлығы дерлік ұлттың ерекшелігін танытатындығын, ұлт мәдениетінің көрінісі екендігі еңбекте мол фактологиялық материалдар арқылы талдайды. Ғылыми зерттеуде лингвокультуремалар қызметі айқындалады. Сол лингвокультуремалар қатарына ұлттық әшекей бұйымдар да жатады.

Алдыңғы зерттеулерімізде қазақ тілі мен әдебиет сабақтарында мәдени құндылықтарды тасымалдауға онлайн оқыту мен цифрлық әңгімеге негізделген әрекеттердің әсері туралы айтқан болатынбыз. Ұлттық құндылықтарды меңгерту тек қазақ тілі сабағы арқылы ғана емес әдебиетпен байланысты меңгертіледі. «Әдеби шығармалар лингвист ғалымдардың грамматикалық зерттеулерде қолданатын алғашқы дереккөздерінің бірі болып табылады. Өйткені әдеби шығармалар – тіл өзінің барлық заңдылықтарымен кең өріс алатын өріс. Мәдениетті жеткізу тіл үйретуде үлкен маңызға ие; дегенмен, мәдениет өте жан-жақты құбылыс болғандықтан және тіл үйренуде тілдің көрсеткіштік құрылымдарынан басқа мәдениет деген атаумен оқушыға берілетін халық әндері, идиомалар, мақал-мәтелдер, өлеңдер, әңгімелер, т.б. оқушыға тілді түсінуге көмектесетін элементтер болып табылады. Жақсы, өнегелі адам болып, мінезі мықты тұлғаларды тәрбиелеу – әрбір отбасының, мектептің, қоғамның басты мақсаттарының бірі. Себебі, салиқалы мінез жеке адамның ғана емес, қоғамның да тыныш, бақытты болуын қамтамасыз етеді. Бұл мақсатты жүзеге асыру болашақ ұрпаққа әлеуметтік мәдени құндылықтарды жеткізуге байланысты» [7, 473]. Демек, лингвомәдени құзіреттілікті көркем мәтін арқылы меңгерту де өз нәтижесін берері анық.

Бүгінгі таңда еліміздің білім беру саласында қазақ тілін меңгеру арқылы ұлттық білім мен мәдениетті игеруге басты назар аударылады. Қазақ тілін оқыту арқылы халықтың ұлттық ерекшелігін тілдік бірліктер арқылы танытуды, лингвомәдени құзіреттілікті қалыптастыруды талап етеді. Лингвомәдени құзіреттіліктерді қалыптастыру барысында білімалушылар қазақ тілін үйрене отырып, қазақ елі мәдениетіндегі ерекшеліктерді жаңаша қабылдайды. Қазақ тілі арқылы қазақ елінің рухани құндылықтарын, рухани байлықтарын туған мәдениетімен байланыстырады, әрі мәдениаралық түсінбеушілік көзқарастарды жояды, т.б. танымдық қабілеттерін қалыптастырады. Лингвистикалық құзіреттілік дегеніміз – грамматикалық сауаттылық және сөздік қор арқылы халық мәдениетімен танысу. Тілдік құзіреттілік тұлғаның рухани дамуын қалыптастырады, тілді меңгеруге, ортаны түсінуге көмектеседі. Сондықтан мұғалім мақсат қоя алатын, нақты және шынайы сөйлей алатын, өз ойын еркін жеткізе алатын, ұлттық мәдениетті терең меңгерген адамды өмір жолына бағыттай білуі керек.

«Лингвомәдени құзірет» терминімен тілімізде жарыса қолданыс тауып жүрген этномәдени, әлеуметтік мәдениет, мәдениеттану тәрізді түрлі лексемаларды кездестіруге болады. Сонымен лингвомәдени құзіреттілік:

- 1) мәдениетаралық коммуникация контекстінде көрінеді;
- 2) әлеуметтік-мәдени жағдайларды меңгеру және осы этномәдениетте қабылданған ұлттық-ерекшелік модельді коммуникативтік байланыстармен пайдалану болып табылады;
- 3) тіл жасаушылар арасындағы мәдениетаралық өзара түсіністікке қол жеткізу үшін негізгі білімді қолдану мүмкіндігі.

«Лингвистикалық құзыреттілік» ұғымын қарастыра отырып, зерттеушілер көркем лексика мен білімге жүгінеді. Құзыреттіліктің осы түріне ие болу:

1) тілді сапалы зерделеу;

2) дүниетаным және жалпы мәдениетті білу;

3) оқушының қызығушылығы, ой-өрісі, ұстамдылығы, мәдениет өкілдерімен қарым-қатынас жасай білуі және өзінің мәдени санасын дамытуы;

4) білім алушылар өз ойларын ауызша және жазбаша жеткізуін және қарым-қатынас мәдениетін дамыту, зерделеу. Лингвистикалық құзыреттіліктің қалыптасуы әртүрлі ұлттық-мәдени бірліктермен жұмыс кезінде жүреді. А.Әмірбекова лингвомәдени бірліктердің дені ұлттық стереотиптермен, ұлттық эталондар мен ұлттық ырым-тыйымдар негізінде толығынын айта келіп, қазақтың ырым-тыйымдарының астарында сан түрлі тақырыпты қамтитын мәдени-этикалық тәрбиелеу таңбаларын көрсетеді:

Бірінші - гигиеналық әдептілікті сақтауға бейімдеу таңбалары

Екінші - ырым-тыйымдар арасында этикет таңбалары

Үшінші - келін әдебі таңбалары

Төртінші - бала қылығымен өлшенетін таңбалар

Бесінші - киімге қатысты этномаркерленген таңбалар.

Алтыншы – тағамға қатысты этномаркерленген таңбалар

Жетінші – үй тұрмысына қатысты этномаркерленген таңбалар

Сегізінші – төрт түлікке, жануарларға, құстарға байланысты этномаркерленген таңбалар [8, 31]. Ғалымның қазақтың әр түрлі тақырыпты қамтитын мәдени-этикалық тәрбиелеу таңбалары қатарына ұлттық киімдерді жатқызып, «киімге қатысты этномаркерленген таңбалар» деп жіктеуінен ұлттық киімдерде ұлттық дәстүр де қоса берілетінін аңғарамыз.

Лингвомәдени құзыреттілікті қалыптастырудың негізіне отбасылық құндылықтар, салт-дәстүр, ырым-тыйымдар, сөз әдебі, сөйлеу мәдениеті, шешендік сөздер табиғатын меңгерту, символдар, астарлы сөздер, ұлттық концептілер, ұлттық сөз айшықтары, ұлттық өнер, этнографизмдер, ұлттық мінез, мақал-мәтел, фразеологизмдер т.б. жатады.

Қазақ тілін оқытуда ұлттық құндылықтар арқылы лингвомәдениеттік құзыреттілікті қалыптастыруда қазақтың *киім-кешегі мен әшекей бұйымдарының* алатын орны айырықша. Мысалы, *алқа, білезік* – символдық мәні бар бұйымдар. Қазақ жігіті өзі ұнатқан қызға *сыңар білезік* сыйлаған. Үйленгеннен соң *сыңар білезік* орнына жігіт «шебер, ұқыпты бол» деген белгі ретінде *қос білезік* сыйлайды. Символдар – халқымыз өзін қоршаған әр дүниеге ой көзімен, ұлттық түйсікпен қарап, көңіліне түйіп, бейнелеуіне бейім келген лексемалар. *Сырғаның* да символдық мағынасы бар екендігі белгілі. *Сырғаға* байланысты қазақ халқында сырға салу деген ырым, салт бар. Қазақ ертеректе қыз балаға бесікте *сырға* салып қойған. Ол көз тимесін деген ырымнан, тілектен туған. Ертөстік ертегісіндегі Ерназардың тоғыз *сырғаны* көруі соның дәлелі. *Сырғаның* этнолингвистикалық сипатын Р.Шойбеков: «Ертеде қыздың басы бос, атастырылмаған болса керегеге, кілемге, тіпті бақанға *сырға іліп қою* салты болған. Үйге келген қонақ, жолаушы үй ішін көзімен шолып, ілулі тұрған *сырғаны* көрсе, «бұл үйдің бойжетіп келе жатқан не бой жетіп отырған қызы бар екен, ата-анасы әлі ешкіммен құда болмапты, қызы басы бос екен» деген ой түйген. Мұның аяғы кейде құдаласып жатады» [9, 20], -дейді.

Ұлттық ерекшелігіміздің бірі әшекей бұйымдар арқылы салт-дәстүрді меңгертуде көрнекіліктерді қолданудың маңызы бар. Лингвомәдени құндылықтарды меңгертуде компьютермен жұмыс жасауда өзіндік нәтижесін берері анық. Компьютермен жұмыс жасау, барысында, тапсырмалар бірнеше бөлімдерден болуы мүмкін.

1. Берілген суреттерге сипаттама жазу,

2. Берілген сөздерді сөз табына ажырату.

3. Есте қалған қызық оқиғалары бойынша суреттер салу.

4. Мәтін мазмұнына байланысты сұрақтарға жауап жазу, әңгімелеу.

5. Ұнаған тақырыптарына қысқаша өз ойларын жазу, т.б.

Сөзжұмбақ; ребустар; үлестірмелі қима қағаздар; суреттер; сюжетті суреттер; ұнтаспалар; дидактикалық материалдар тағы басқа.

Ұлттық құндылықтарды танытатын жаңа сөздерді меңгертуде көрнекіліктің оқушыға берері:

1. Оқитын тақырыпты терең түсінуге, негізгі түйінін ажырата білуге үйретеді.

2. Тақырыпты жеңіл, тез түсінуге ықпал етеді.

3. Қайталау кезінде алған білімді жүйелеуге көмектеседі.

4. Пәнге деген қызығушылығын арттырады.

Сабакқа тиімді қолданылған көрнекілік түрлері мұғалімнің түсіндіріп отырған материалын оқушылардың аса зор ілтипатымен таңдап, жемісті меңгеруіне ықпал етеді. Тез сергіп, тапсырманы жылдам, дұрыс орындайды. Ойлау қабілеттерін, ізденімпаздығын арттырады. Сөздік қорларын көбейтуге, өз ойын жүйелеп байланыстырып баяндай білуге, тіл байлығын арттыруға көп септігін тигізеді. Байқампаздығы артады. Бүгінде елімізде қазақ тілін жаңа инновациялық әдістермен оқыту, аудио және бейне материалдарды, компьютерлік мультимедиялы бағдарламаларды қолдануға мол мүмкіндіктер ашылды. Осы бағытта инновациялық технологияларды зерттеп, ағылшын тілі сабақтарында қолдану маңызды. Әр педагогикалық технология өзіндік жаңа әдіс-тәсілдермен ерекшеленеді. Интерактивті оқыту әдісі арқылы оқушының сөздік қоры дамиды. Уақыт талабына сай көрнекі құралдар - интерактивті тақта, слайдтар, видеоролик, тестер, электронды оқулық мұғалім мен оқушының шығармашылықпен жұмыс істеуіне жол ашады.

Ұлттық киімдер мен әшекей бұйымдар арқылы лингвомәдени құндылықтарды меңгертуде коллажды қолданудың нәтижелілігі зор деп есептейміз. Коллаж нысананы ұлттық құндылықтарды жан-жақты тануға мүмкіндік береді. Коллаж – түрі мен мазмұны жағынан көруге арналған көрнекілік. Ол тілдік құралдармен баяндалған, бір тілдік түсінікпен біріктірілген заттық бейнелеу. Негізгі түсініктің айналасында түрлі мәндегі, түрлі деңгейдегі, қосалқы ақпарат болады. Мысалы, мәтіннің тақырыбы, суреттер, фотоматериалдар, сөздер, сөйлемдер т.б. Коллаж онда жасырынған ақпараттың көмегімен негізгі түсінікке қатысты оқушылардың түрлі ассоциациясын тудыруға бағытталған. Негізгі түсінік пен басқа бөлшектер арасындағы байланыс түс, цифрлар т.б. белгіленеді.

Мысалы, «*Ұлттық киімдер*» деген модульде киім атаулары берілген. Осы тақырыпты өту барысында ұлттық киімдер, бас киім, т.б. ұлттық-салт дәстүрмен байланысты екендігін көрсете отырып ұлттық жоралғылар туралы таным түсінігін қалыптастырамыз.

Шытырма көйлек етінде,

Нұр сәулесі бетінде,

Бұралып кетіп барады. (Қыз Жібек).

Шытырма көйлек туралы мағлұмат беру, ұлттық көйлектің түрлерін, салт-дәстүрге байланысты тігілетін көйлектер туралы айту. Коллаж мәтіннің фабуласы, оқиғаның барысы не мазмұндап айтудың негізі болуы мүмкін. Коллажды қолдану вербальді, графикалық және бейнелік көрнекілікті біріктіруге, тақырыпты тереңірек ашуға, шығармашылықты жетілдіруге мүмкіндік береді. Мысалы, киімге салынатын өрнектер арқылы қазақ халқының ою-өрнек өнері ежелгі замандардан бастау алатынын, қазақ жерін мекен еткен көшпелі тайпалар өнерінің ықпал әсерімен сан ғасырлар бойы қалыптасып өзіне тән белгілі бір жүйеге келгенін меңгерте аламыз. Қазақ тілінде зергерлік бұйымдар төрт негізгі топқа бөлінеді: жануартектес, өсімдіктектес, геометрия, аспан әлемі тектес. Сәндік өнер белгілі бір халықтың көркем сұлулығын, ұлттық белгілерді қабылдайтын мәдениеттің негізгі ерекшеліктерімен тікелей байланысты. Мысалы, біздің ата-бабаларымыздың киімдеріне түйе, ешкі, т.б. жануарлар тектес әшекейлер салған. Бұл

қолөнерімен байланысты болса керек. Мысалы: бала киіміне түйенің табаны тектес ою салған, қыздарға арналған киімдерде өсімдік тектес гүлдер, қызғалдақтар, шырмауықтар және геометриялық өрнектер түсірген, ол ою-өрнектер жұлдыздай, айдай, гүлдей жайнап жүрсін, өссін, өнсін деген мағанада болса керек. Қошқармүйіз оюы байлық пен молшылықты білдіреді. Гүл, күн, ашық аспан бейбітшілікті білдіреді, бұларды таңбалы ою-өрнектер деп те атаған. Осы ою-өрнектерге байланысты коллаждың ерекшелігі әрбір оқушының өзінің ассоциациясын тудырады. Бұл талдаудың әртүрлі болуына әсер етеді. Вербальдік тұғырлар көп болғанымен олар оқылатын материалдың ерекшеліктері ескеріліп құрылуы қажет. Жоғарыда көрсетілген тұғырлардың барлығы оқушыларға дайын күйінде беріледі. Оларды оқытушылар таңдап алады, не жасайды, сөйтіп оқушылардың бәріне ұсынады. Теорияны практикамен ұштастыру жөніндегі диалектикалық принципті жүзеге асыруға көмектеседі. Нақты көрнекі материалды сапалы түрде меңгерту үшін қабылданатын зат пен құбылысты дұрыс байқау, (анализ) жасау керек. Дұрыс талдау (анализ) жасау арқылы оқушы көрген затының негізгі бөлшегі мен қосымшасының аталымын жаттау арқылы жаңа сөздерге үйренеді. Көрнекілікті оқу процесінің барлық кезеңінде пайдалануға болады, бірақ оны жиі қолдануға болмайды. Көрнекілікті белгілі тақырып мақсатында пайдаланғанда ғана тиімді болмақ. Тіл дамыту сабақтарында көрнекіліктер образды немесе логикалық мазмұнда таңдалынады. Яғни, суреттер мен түрлі көріністер бойынша сөздік қорларын байытып, әрбір сөздің тілдік ерекшеліктерін меңгереді. Суреттер арқылы қазақ халқының салт-дәстүрін, ырым-тыйымдары жайында мәліметті қазақ тілінде айтуға дағдыландыра беруге де қолайлы.

Лингвомәдени құндылықтарды контекст арқылы түсіндіру. Кейбір сөздердің мағынасы сөйлем арқылы айқындалады. Бұл мақсат үшін анық және түсінікті контекст қолданылуы қажет, яғни жаңа сөздің мағынасын жақсы түсіну үшін. Жаңа сөздердің сөйлемде, грамматикада қолданылуын түсінуі керек. Әрбір сөз тіркесінің сөйлемде өз мағынасы бар.

Тыңдалым арқылы мәдениет, қазақ халқының ұлттық әлемі туралы мағлұмат береміз. Түсініп тыңдау жұмысы кезінде естіген хабарды қаншалықты түсінгендігі тексеріледі. Онда шағын мәтін немесе сөйлемдер оқылып, тыңдату, мәтінді қайталап тыңдау арқылы екі-үш сөйлемнен мәтіннің мазмұнын айту, сипаттама беру, жаңа сөйлемдер құрастыра білу сынды жұмыстарды жан – жақты жүргізген туста істің нәтижелі болатынына көз жеткізе аламыз. Түсініп тыңдау деңгейде жан-жақты жүргізіліп, естіген хабарды қаншалықты түсінгендігі тексеріледі. Шағын әңгіме, үзінді, мақала мазмұндары оқылып, түсініп тыңдау мәтінді екі рет тыңдау арқылы екі – үш сөйлемнен мәтіннің мазмұнын айту жұмыстары жүргізіледі. Жұмыс барысында сипаттама беру, мәтін бойынша жоспар құру, сұрақ қол білу сынды жұмыстар тіл дамыту жұмыстарына негіз бола алады.

Тыңдаған әңгіме бойынша төмендегідей жұмыс түрлерін орындауға болады:

Жазбаша жоспар құру, мәтінге ат қою, сөз тіркестерін жазу.

Ауызша мәтіннің қысқаша мазмұнын беру, толық мазмұнын беру. Мысалы, орыс тілді мектептің 7-сыныбына арналған қазақ тілі оқулығында «Сыйлық жасау дәстүрі» туралы мәтін бар. Осы тақырыпқа байланысты мына ұғымдарды меңгертуге болады: «сырға салу», «шапан жабу», «сәукеле», «құдағи білезік», «кимешек», т.б., осы заттар арқылы дәстүрлер мен ырымдарды, яғни ұлттық құндылықтарды насихаттауға болады. Бүгінгі ұрпақ өзінің ұлттық ерекшеліктерін, өнерін жоғалтпауы қажет. Өнер адамға жақсы әсер ететін және оны тәрбиелейтін нәзік дүние. Оның құндылығы орасан зор.

Қорыта айтқанда, аталған мәдени құндылықтарды қазақ тілін оқытуда оқушылар бойына сіңіріп отыруымыз керек. Ұлттық құндылықтар – қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі мен салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, танымының айнасы.

Әдебиеттер тізімі

1. Манкеева Ж.А. Мәдени лексиканың ұлттық сипаты. – Алматы: Ғылым, 1997. – 272 б.
2. Манкеева Ж.А. Қазақ тілін зерттеудің когнитивтік негіздері // Тілтаным №4. 2001 ж.

Б.39-43

3. Омарова Р.А., Кенжетаева Г.К., Демесінова Г.Х., Мағзұмов Х.Б. Мәдениетаралық коммуникация бойынша практикум. Павлодар, 2007. – 158 б.
4. Садохин А.П. Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. М.: Альфа-М; ИНФА-М, 2004, с. 73-75
5. Қайдаров Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. Алматы, 1998, – 304 б.
6. Ахметжанова З. К., Оналбаева А. Т., Умирзакова З. А. Культура в зеркале языка: Монография. – Алматы: Изд-во Елтаным, 2014. -480
7. Sarekenova, K., Salikzhanova, S., and so on (2023). Effects of online learning and digital conversation-based activities on the transfer of cultural values in language and literature classes. International Journal of Education in Mathematics, Science, and Technology (IJEMST), 11(2), 471-492. <https://doi.org/10.46328/ijemst.3135>
8. Әмірбекова А. Қазіргі қазақ тіліндегі жаңа бағыттар, Елтаным. – Алматы, 2011, -204 б.
9. Шойбеков Р. Қазақ зергерлік өнерінің лексикасы. Алматы, 1993, – 130 б.

ЗАҢГЕР МАМАННЫҢ ДИСКУРСТЫҚ КҮЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

*БУКАЕВА А.А.,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау
университеті.
Қазақстан, Көкшетау қ.*

Бүгінгі таңда тіл үйренушілерге тілді үйрету барысында грамматикалық, лексикалық іскерлікті дамытумен қатар, тілді әртүрлі жағдаятта қолдана білуге машықтандыру қажет. Ол үшін тіл үйренушіге шынайы қарым-қатынасқа түсу үшін қажетті коммуникативтік күзіреттілікті қалыптастыру көзделеді.

Коммуникативтік күзіреттілік туралы тілші-әдіскер Е.И.Пассов: «Коммуникативті күзіреттіліктің негізгі мақсаты – сөйлесім әрекетінің түрлерін (айтылым, жазылым, тыңдалым, оқылым) меңгерте білу», – деп көрсетеді [1]. Ендеше, коммуникативтік күзіреттілік – тіл үйренушілерге үйретіп жатқан тілдің заңдылықтарын жаттанды түрде үйретпей, сол заңдылықтарды тілдесім барысында орынды қолдануға үйретуді білдіреді.

Сол сияқты А.Н.Щукин коммуникативтік күзіреттілікті әдістемелік тұрғыдан қарастыра отырып, оның негізгі компоненттерін ұсынады:

- 1) Лингвистикалық күзіреттілік;
- 2) Стратегиялық күзіреттілік;
- 3) Әлеуметтік күзіреттілік;
- 4) Әлеуметтік-мәдени күзіреттілік;
- 5) Дискурстық күзіреттілік [2].

Коммуникативтік күзіреттіліктің негізгі компоненттерінің бірі – дискурстық күзіреттілікке тоқталатын болсақ, Л.В. Яроцкая: «Дискурстық күзіреттілік мәдени-ерекшелік дискурстарын құру мен түсіндіруге арналған стратегияларға ие болуды білдіреді» [3] деп көрсетеді. Аталған анықтамаға сүйенетін болсақ, дискурстық күзіреттілік тілді меңгеру, мәтіндерді құру және түсінуді ғана емес, сонымен қатар мәдени факторларды білу мүмкіндігін де туғызады деген сөз. Ал А.С. Стаценко мен Ю.С.Басков: «Дискурстық күзіреттілік сөздің мақсаттар мен тапсырмаларға сәйкестігі» [4] деп тұжырымдайды, яғни адресат тиімді қарым-қатынас орнату үшін лингвистикалық және тілден тыс құралдарды пайдалана отырып, белгіленген прагматикалық мақсатқа қол жеткізе алуы керек.